

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a másként „megoldhatatlannak” tűnő társadalmi kérdések medikalizációjának menetét illusztráljuk egy 20. századi magyarországi történeti példán keresztül: a homoszexuális cselekmények 1961-es magyarországi dekriminalizációjának háttérét vizsgáljuk meg 1958-ból származó, korábban ismeretlen levéltári források fényében.

A homoszexualitás történetileg változó megítélésének egyik jól megfogható aspektusa az adott társadalom büntetőtörvényeinek vizsgálata, mivel a büntetőjog a társadalom által elfogadott (vagy annak vélt) és kodifikált normák megszegését szankcionálja az állam erejével és támogatásával. Egyes normaszegések büntetőjogilag üldözendő cselekménnyé nyilvánítása és büntetendővé tétele tehát bizonyos normák – esetünkben a heteronormativitás – kiemelt fontosságát jelzi. Az azonos nemű (férfi) partnerek közötti kapcsolatok büntetendőségét alátámasztó elvek és hivatalos magyarázatok változásának elemzése rávilágít arra, hogy a 20. század közepe táján medikalizált hivatkozásokkal hoztak jogi és társadalmi ítéletet a homoszexuális emberekről és kapcsolatokról Magyarországon (is).

Tanulmányunkban bemutatjuk az Egészségügyi Tudományos Tanács „Ideg-elme Szakbizottsága” által a homoszexualitásról szóló törvényszakaszok módosítására vonatkozó 1958-as javaslatát és ennek háttérét, mely alapján Magyarországon 1961-ben dekriminalizálták a felnőtt férfiak közötti, kölcsönös beleegyezésen alapuló homoszexuális cselekményeket. Ugyanakkor éppen ennek a bizottságnak a javaslata alapján válik 1961 után a női homoszexualitás is büntethetővé (a férfikkal megegyező módon: immár a 20 éven aluli partnerek körében).

Kulcsszavak: homoszexualitás, természet elleni fajtalanság, (de)kriminalizáció, Magyarország, levéltári kutatás

¹ A szerzők az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet munkatársai.

² E tanulmány *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon* című, 105414 számú OTKA/NKFIH kutatás részeként készült Neményi Mária 70. születésnapja tiszteletére. A szerzők köszönetet mondanak azoknak a levéltáros szakembereknek, akik 2015 folyamán a MNL OL Hess András téri kutatótermében dolgoztak, valamint Dombos Tamásnak és Somorjai Noéminak a kutatómunkában nyújtott segítségért. Emellett köszönet illeti a tanulmány bírálóit gondolatébresztő kritikai megjegyzéseikért.

THE ROLE OF THE “NEUROLOGY COMMITTEE” IN THE 1961 DECRIMINALIZATION OF HOMOSEXUALITY IN HUNGARY

ABSTRACT

Our study focuses on the background of the decriminalization of consensual homosexual acts between adults in the 1961 Hungarian Penal Code by using recently discovered original archive material from 1958. We want to illustrate how otherwise “unsolvable” social issues can be solved by medicalization, i.e. rendering them under medical (in this case psychiatric) authority.

Examining penal codes is a tangible aspect of socio-historically changing views on homosexuality because criminal laws tend to sanction breaches of norms that are (or are perceived to be) widely accepted in society. Consequently, criminalization of certain acts or activities can be interpreted as signalling the emphasized significance of certain social norms, in this case, heteronormativity. By examining the changing theoretical and practical interpretations supporting the (de)criminalization of homosexuality can highlight that already in the mid-20th century medical references were crucial in legal and social decisions regarding homosexual people and their relationships in Hungary (and elsewhere).

This article introduces the changes proposed by the Neurology Committee of the Health Science Council in 1958 regarding the criminalization of homosexuality, leading to the decriminalization of consensual sexual acts between adult men in 1961. However, it should also be pointed out that it was the same committee that proposed to extend the criminalization of sexual activity between same-sex partners aged under 20 to women as well.

Keywords: homosexuality, unnatural fornication, (de)criminalization, Hungary, archive research

AZ „IDEGBIZOTTSÁG” SZEREPE A HOMOSZEXUALITÁS MAGYARORSZÁGI DEKRIMINALIZÁCIÓJÁBAN

A homoszexualitás történetileg változó megítélése jól követhető az egyes országok büntető törvényeinek vizsgálata által. Mivel a büntető jog egy adott társadalomban elfogadottként feltételezett, kodifikált normák megszegését szankcionálja az állam erejével és támogatásával, egyes normaszegések büntető jogilag üldözendő cselekménnyé nyilvánítása és büntetendővé tétele bizonyos normák – esetünkben a heteronormativitás – kiemelt fontosságát jelzi. Az azonos nemű (férfi) partnerek közötti kapcsolatok büntetendőségét alátámasztó elvek és hivatalos magyarázatok változásának elemzése rávilágít arra, hogy a 20. század közepe táján medikalizált hivatkozásokkal hoztak jogi és társadalmi ítéletet a homoszexuális emberekről és kapcsolatokról Magyarországon (is).

Tanulmányunkban a másként nehezen megoldhatónak tűnő társadalmi kérdések medikalizációjának menetét illusztráljuk egy 20. századi magyarországi történeti példán keresztül: a homoszexuális cselekmények 1961-es magyarországi dekriminalizációjának hátterét vizsgáljuk meg társadalomtörténeti kutatásaink során általunk fellelt, 1958-ból származó, korábban ismeretlen levéltári források fényében.

ELŐZMÉNYEK

A Magyarországon valaha is hatályban lévő törvénykönyvekben hiába keresnénk a homoszexualitást: ez a – heteroszexualitás szóval együtt 1868–69-ben Kertbeny Károly által megalkotott (Takács 2008) – kifejezés sehol nem szerepel. A homoszexuális gyakorlatokat a 19. század második felétől „természet elleni fajtalanság” címszó alatt büntették, mely a Csemegi Károly³ által jegyzett „1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről” szóló első magyar nyelvű büntető törvénynek „A szemérem elleni büntettek és vétségek” című fejezetében jelent meg. Itt a 241. és 242. §-ok megkülönböztették a férfiak között véghezvitt, illetve embernek állattal elkövetett természet elleni fajtalanság – kevésbé súlyos – vétségét az erőszakos elkövetés miatt sokkal súlyosabban büntetett természet elleni fajtalanság büntetettétől.⁴

A Csemegi-kódex egyik legfontosabb előzménye Pauler Tivadar, későbbi igazságügyminiszter először 1864-ben megjelentetett Büntető jogtan című munkája, ahol a 396–400. §-okban szerepel a „természet elleni fajtalanság büntette (*crimen sodomiae*)”, azaz: a „természet rendjével ellenkező nemi közösülés [...], mely] az erkölcsi érzület durva megsértésén, a természet rendjének észellenes mellőzésén, az emberi méltóság

3 Csemegi Károly (1826–1899) Tisza Kálmán kormányának igazságügyi államtitkára; az 1878-as büntető törvényt gyakran nevezik Csemegi-kódexnek is.

4 Lásd: „241.§.: Férfiak között véghezvitt fajtalanság, ugyszintén embernek állattal elkövetett fajtalansága: a természet elleni fajtalanság vétségét képezi, és egy évig terjedő fogházzal büntetendő. 242.§.: a természet elleni fajtalanság büntetettét képezi, és öt évig terjedhető börtönnel büntetendő: ha az férfiak között, erőszakkal vagy fenyegetéssel követtetett el” (Magyar Törvénytar, 1896). – Az idézett szövegeket mindenhol az eredeti írásmódnak megfelelően közöljük.

lealacsonyításán, az ember szellemi tehetségeire, physikai egészségeire káros és sorvasztó befolyásán alapszik” (Pauler 1870:121). E kiegyezés előtt született munka még erősebb osztrák hatást tükröz annyiban például, hogy a büntetőjogtan szerint a „szodómia” elkövetői férfiak és nők egyaránt lehettek⁵ – hasonlóan az osztrák büntetőtörvény 1852-ben bevezetett és 1971-ig hatályos rendelkezéséhez, mely nem csupán a férfiak közötti, hanem általában az azonos nemű személyek közötti fajtalanságot tiltotta (Kirchknopf 2015).⁶ Paulernél a vonatkozó paragrafusok a „természet elleni fajtalanság” három fő formáját különböztették meg: nemi közösülést állattal; azonos nemű személlyel; valamint különböző nemű személlyel, de természetellenes módon⁷ – ugyanakkor a „fajtalanságnak a családi és házi élet rendjét veszélyeztető eseteit, az erkölcsiség és szemérmesség durva megsértését” (Pauler 1870:126) csupán kihágásként és nem büntettként kezelték.

A Csemegi-kódex természet elleni fajtalanságot tiltó rendelkezése, mely a Pauler-féle büntetőjogi megközelítéssel szemben csak a férfiak közötti fajtalanságot rendelte büntetni,⁸ több mint 80 évig maradt hatályban. Az ügyészként nagy tapasztalatot szerzett Edvi Illés Károly maga is részt vett a Csemegi-kódex kidolgozásában; 1909-es büntetőtörvény-magyarázatából azonban kitűnik, hogy a természet elleni fajtalanság tartalmi elemeinek meghatározása így sem volt egyszerű feladat: „tágabb értelemben a nemi kényeztetés minden természetellenes kielégítését jelenti. Ily értelemben az önfertőztetés, s az élettelen eszközöknek fölhasználása is ide tartozik: ez eseteket azonban még a régi doctrina és törvényhozás is mellőzte. A szorosabb értelemben vett sodomiának három esetét különböztették meg: a nemi közösülést: a) állattal [...]; b) azonos nemű személlyel [...]; különböző nemű személlyel, de természetellenes módon [...]. A b) pont alatti eset [...] a nők között elkövethető fajtalan cselekményeket (lesbiai szerelem) is magában foglalja. A jelen törvény ez utóbbi fajtalanságot, melynek értelme iránt a régi criminalisták véleménye is szétágazott, teljesen mellőzte [...]. A különböző nemű személyek között előforduló fajtalanságot pedig csak annyiban vonta büntetés alá, amennyiben a [szemérem elleni erőszakra vonatkozó] 233.§⁹ értelmében büntetendő” (Edvi 1909:294–295).

A természet elleni fajtalanság tartalmi meghatározásával kapcsolatos jogértelmezések vitás pontjai még negyedszázaddal később is megmaradtak. Angyal Pál büntetőjogász, a 20. század eleji magyar jogásztársadalom egyik meghatározó alakja, a szemérem elleni büntettek és vétségek részletes tárgyalásának szentelt munkájában a jövőbeli büntetőpolitika tekintetében például a következőket tartotta kívánatosnak: „de lege ferenda [...] 1. az onania továbbra is büntetlen maradjon, 2. a férfiak közötti fajtalankodás büntetés alá vonása fenntartandó [...] 3. büntetendővé volna teendő a nők között elkövetett term.e. fajtalanság is, 4. a bestialitás büntetése csak azért volna fenntartandó, mert egy létező tilalom törlése általános erkölcsi szempontból nem kívánatos [...] 5. a nekrofilia csak botrányokozás esetében (esetleg mint hullagyalázás vagy mint vallás elleni deliktum) bünteten-

5 Lásd: „Alanyai e büntettnak mind férfi, mind nőszemélyek, tárgya fajaihoz képest: állat, férfi vagy nőszemély lehet” (Pauler 1870:122).

6 1887-ben az osztrák Legfelsőbb Bíróság visszamenőleg is megerősítette az osztrák jogi szövegben „Tribadie” kifejezéssel leírt női homoszexualitás tiltását (Kirchknopf 2015).

7 Emellett megjelenik az utalás a „közösülés holt testtel” lehetőségre is „quasi sodomia”-ként (Pauler 1870:122).

8 A női homoszexuális cselekményeket is pönalizáló osztrák büntetőtörvénytől e ponton való elhajlás talán a kiegyezés után némileg szabadabbra engedett magyar kezdeményezések egyik megvalósulásaként is értékelhető.

9 Lásd: 233. § a szemérem elleni erőszakra – „a ki valamely nőszemélyen erőszakkal, vagy fenyegetéssel... házasságon kívül fajtalanságot követ el” (Magyar Törvénytár, 1896).

dő, 6. a különböző neműek közötti term.e. fajtalankodás büntetés alá vonása (kivéve a Btk. 233. §-ának¹⁰ esetét) nem megokolt, mert az ily cselekmények igen gyakran megelőzői vagy követői a normális közösülésnek, s ha – bár ettől függetlenül, de – kölcsönös megegyezéssel követtetnek el, legfőljebb erkölcsi bűnként minősülnek, de mert szociális kárt nem idéznek elő: a bűncselekmények sorába nem iktathatók, de büntetendő volna a nő által serdületlen fiúval elkövetett fajtalanosság [...] 7. megfelelő büntetés alá vonandók azonban a homoszekszuális cselekmények elkövetésére való csábítás s az arra való ajánlkozás” (1937:78). Angyal érvelésében szembetűnő, hogy az azonos nemű férfitartnerek közötti „fajtalankodás” tilalmát fenntartotta volna, míg a különböző nemű partnerek – mai szóhasználattal akár szexuális elő- és utójátéknak is nevezhető – „fajtalankodását” a szexuális gyakorlatok szélesebb körű repertoárjának részeként értelmezve nem tiltotta volna. (Ma már az is csupán költői kérdés, hogy az előbbi esetekhez miért társított potenciális társadalmi károkozást, az utóbbiakhoz viszont legfőljebb erkölcsi bűntudatot.)

Ugyanakkor – mint azt korábban részletesen tárgyaltuk (Takács 2002) – a természet elleni fajtalanosság, illetve különösen a felnőtt férfiak között kölcsönös beleegyezéssel zajló szexuális gyakorlatok kriminalizációja ellen Európában már a 19. század második felétől kezdve szót emeltek.¹¹ A 19. század legvégén, illetve a 20. század első éveiben Magyarországon is megjelentek azok az érvek, melyek szerint „badarság oly cselekményeket tiltani s a tilalmat büntető sankcióval körülszancsolni, melyek megakadályozására minden mód és eszköz hiányzik s melyek megtörténte ugyszólván sohasem tudódik ki. Ilyen cselekmény az önkéntes sodomia felnőttek között, melynek elkövetése, szükségképi titokszerűségénél fogva meg nem akadályozható” (Eördögh 1894:4). A megoldás keresését a legtöbb abolicionista jogász, aki a büntethetőség eltörlését tartotta helyes megoldásnak, áttolta volna az orvosok felé: „A paederastia büntethetőségét minden modern büntető törvénykönyvből ki kell törölni; eltekintve attól, a már teljesen tisztázott véleménytől, hogy a paederastia korcs lelki hajlamból keletkezik, továbbá csak orvos különböztetheti meg azt, hogy erkölcsi túltengés, vagy veleszületett elmebaj van jelen, – továbbá az urningoknál¹² rendszerint az inversio uralkodik, akik még talán természetesnek veszik nőies ösztönüknél fogva a homoszexualitást, – a paederasták büntetésével nem javul állapotuk, hajlamuknak nem képesek ellentálni, bármily hosszú szabadságvesztés büntetés dacára sem. Elíjesztésről szó sem lehet. [...] Az ilyen vádlottak nem büntethetők, hanem gyógyítandók, azok nem szabadságvesztés büntetésre ítélandók, hanem hosszabb ideig intézetben izolálándók” (Reich 1905:90). Ám fontos leszögezni, hogy ezekből a – korabeli orvosi szakirodalomból is visszakösző (Borgos 2013) érvekből korántsem az azonos nemű partner iránti vonzalom felvállalásának lehetősége vagy elfogadhatósága sejlik fel. Sokkal inkább arról van szó, hogy hagyni kellene ezeket – az éltélő környezet miatt tipikusan titokban bonyolódó – kapcsolatokat rejtve maradni, mert akkor talán

¹⁰ Lásd az előző lábjegyzetet.

¹¹ Lásd például Kertbeny Károly 1868-as érveit, ahol a medikalizáció helyett a mai emberi jogi megközelítésekre emlékeztető érvelés válik hangsúlyossá: „semmit sem nyernénk azzal, ha sikerülne akár a legkétségbevonhatatlanabb bizonyossággal is bizonyítani a veleszületettséget. Sokkal inkább arról kell meggyőzni az ellen feleket, hogy éppen az általuk használt jogi fogalmak szerint nincs semmi közük ehhez a hajlamhoz, akár veleszületett, akár szándékos, mivel az államnak nincs joga beavatkozni abba, amit két tizenéves év feletti ember önként, a nyilvánosság kizárásával, harmadik személyek jogainak megsértése nélkül egymással művel” (Kertbeny-t idézi Takács 2004:90).

¹² Karl Heinrich Ulrichs német jogász által az 1860-as években alkotott kifejezés az egymáshoz vonzódó férfiakra, akiket lelki femininitás jellemez: „Az urning nem igazi férfi, hanem a nő és a férfi egyfajta keveréke. Csak a teste férfi, a benne lakozó szerelmi ösztön azonban női. Következésképpen ezt az ösztönt a férfi nem felé kell irányítania, míg a nőkkel való szexuális kapcsolat irtózást vált ki belőle” (Ulrichs-ot idézi Takács 2004:89).

kevesebben szereznek ezekről tudomást, illetve merítenek belőlük netán inspirációt, míg a kriminalizáció hatására könnyen szélesebb körű ismertséggel bíró közügy válhat a kérdésből (például némely elítélt „botrányos” életének médiabeli bemutatása kapcsán).

A „homoszexualitás dekriminalizációjára” azonban még hosszú évtizedekig kellett várni Magyarországon, amíg az 1961. évi V. törvénycikk a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről megszületett. Az 1961-es államszocialista büntetőkodeks, mely 1962. július 1-én lépett hatályba, a „természet elleni fajtalanságot” a nemi erkölcs elleni bűntettek között tárgyalta a 278–279. §-okban.¹³ E szabályozás legfőbb újdonságának az tekinthető, ami kimaradt belőle: elsősorban a *„természet elleni fajtalanság általános, azaz minden korlátozás nélküli pönalizálása”* (OGyl 1961:270). Az Országgyűlés elé 1961. december 15-én terjesztett törvényjavaslat hivatalos indoklása szerint a *„homoszekszuális vagy fejlődési rendellenességben gyökerező, született nemi elferdülés, vagy olyan szerzett anomália, amely főleg a gyermek-, serdülő-, vagy ifjúkorban átélt valamely szekszuális benyomás hatása alatt, általában gyenge idegrendszerűeknél alakul ki. Az orvosi megfigyelések kimutatták, hogy még a szerzett homoszekszuális esetén is, és azoknál a terhelteknél is, akik meg akartak szabadulni attól, a leggondosabb terápia is csak egészen ritkán hozta meg a kívánt eredményt. A homoszekszuális tehát biológiai jelenség, amelynek bűncselekménnyé nyilvánítása ennél az oknál fogva helytelen. A jogi szabályozásnál figyelembe veendő végül az a gyakorlati szempont is, hogy az ilyen magatartás büntetendő cselekménnyé nyilvánítása a zsarolás tág lehetőségének ad utat”* (OGyl 1961:270).

Ez az újfajta jogi megközelítés jól illusztrálta, hogy 1961-re Magyarországot nem csak elérte, de el is uralta a homoszexualitás biológiai meghatározottságát hangsúlyozó betegségmodell, mely a pszichológiai és pszichiátriai tudományok 19. század végétől, illetve a 20. század elejétől megfigyelhető fokozatos kikristályosodásával egyre nagyobb teret nyert az ún. nyugati világban. Kétségtelen, hogy a medikalizáció a jogi gyakorlatban apologetikus érveket is szolgáltathat az érintettek jogi védelméhez. A homoszexualitás – és más, nem klasszikusan vagy reprodukciós heteroszexuális formák – biologizáló, gyakran patologizáló medikalizált modelljei azonban olyan esszencialista értelmezéseket tettek széleskörűen érthetővé és elfogadhatóvá, melyekből a kikecmergési kísérletek máig nagyrészt sikertelenek.

A homoszexualitás medikalizációjának és különösen a pszichiátrerek ebben való aktív szerepvállalásának egyik legélesebb hangú kritikus Thomas Szasz volt, aki – Foucault (2000) 1960-as évekbeli nézeteihez hasonlóan – már az eredetileg 1961-ben megjelent *Az elmebetegség mítosza* (2002) című könyvében is úgy érvelt, hogy az elmebaj fogalmának kifejlesztésével és elterjesztésével a pszichiátria tulajdonképpen erkölcsi felügyeletet gyakorol a társadalom felett (átvéve ezt a funkciót a vallási intézményektől). Eme erkölcsös működési mód látványosan mutatkozik meg a homoszexualitás pszichiátriai megközelítésében, mely a homoszexualitás társadalmi veszélyességéhez érveket szolgáltatva hosszú évtizedeken át hozzájárult a homoszexua-

13 Lásd: 278. § (1) Az azonos nemű személyek között véghez vitt fajtalanság elkövetője, ha a cselekményt erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, avagy a sértett védelemre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotának a felhasználásával követte el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a sértett – a bűntett elkövetésének időpontjában – az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása, vagy gyógykezelése alatt állt. 279. § Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő a) az a huszadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét már betöltött, de huszadik életévét még túl nem haladott személlyel természet elleni fajtalanságot követ el, b) aki természet elleni fajtalanságot másokat megbotránkoztató módon követ el.

lítás kriminalizációjának fenntartásához: Szasz (2010) magyarázata szerint a homoszexuálisok legfőbb „bűne” a heteroszexualitás „tagadása”, illetve a társadalom szex(ualitás)ellenességének megkérdőjelezése, melyért – a pszichiátria aktív közreműködésével mesterségesen fenntartott – betegségtudattal kellett fizetniük.

Az 1962 júliusától 1979 júniusáig hatályban lévő magyar büntetőtörvény újdonságai között szerepelt a kizárólag az azonos neműek közötti kapcsolatok tekintetében alkalmazandó, a 20. életévénél meghúzott ún. beleegezési korhatár, mely a – 14. életévben meghatározott megronthatósági korhatárt betöltött, ám 20 évesnél fiatalabb – serdülők homoszexualizálása, azaz homoszexuálissá válása elleni védelmet szolgált. Ezt a különleges védelmet a törvényalkotó szerint az tette szükségessé, hogy *„e korban a nemi ösztön a perverz élmények következtében könnyen fixálódhatik ferde irányban”* (OGyI 1961:271). Az ifjúság, illetve a társadalom egészének védelme érdekében¹⁴ született meg a „másokat megbotránkoztató módon” elkövetett fajtalanság különös szigorral kezelendő cselekménnyé nyilvánítása is, mely büntetendővé akkor vált, *„ha másokban undort, méltatlankodást, haragot stb.”* (OGyI 1961:271) váltott ki – és bár a törvény szövege többes számban utal „másokra”, a hivatalos magyarázat szerint a megbotránkoztatás megvalósulásához elegendő volt az elkövetőkön kívül csupán még egy személy jelenléte és rosszallása is. (E paragrafusra tudtak hivatkozni például egy szállodai szobában randevúzók azonos nemű párja rátörő rendőrök is.¹⁵)

Emellett az 1961-es büntetőtörvény a férfiak és nők közötti teljes egyenjogúság megteremtésére hivatkozva a 20 évesnél fiatalabb partnerrel és/vagy botrányos módon elkövetett esetekben kriminalizálta a nők közötti homoszexuális gyakorlatokat is. Továbbá új elemként jelent meg, hogy minden 14 évesnél fiatalabb gyermek áldozatává válhatott megrontásnak, nem csak a „tisztességes leányok”¹⁶ – míg korábban a fiúgyermek megrontás elleni védelme vagy például a nők által elkövetett megrontás lehetősége föl sem merült.

Az 1961-es magyar büntetőtörvény tehát több igen jelentős változást hozott, melyek közül a „homoszexualitás dekriminalizációja” az egyik legemlékezetesebb. Továbbra is részben megválaszolandó kérdés marad azonban, hogy vajon mi vezetett ehhez a fordulathoz.

Ha áttekintjük, hogy a többi államszocialista országban hogyan szabályozták e kérdéskört, akkor elég változatos képet találunk. Bulgáriában és az NDK-ban például csak 1968-ban kerül ki a büntetőtörvényből ez a tiltás (bár az NDK-ban az ötvenes évek végétől praktikusán már nem alkalmazták). A jugoszláv tagköztársaságokban 1977-ben kezdődött a dekriminalizáció a horvát, a szlovén és a montenegrói szocialista köztársaságban és a vajdasági szocialista autonóm tartományban, de Romániában az ilyen irányú jogi változásokra az 1990-es évek második feléig kellett várni.

Lengyelországot e tekintetben különleges helyzet jellemezte, mivel a lengyel büntetőtörvény soha nem tiltotta a szodómiát (az orosz, a porosz és az osztrák büntetőtörvényeket viszont itt is alkalmazták attól függően, mikor milyen fennhatóság alá kerültek a lengyel területek): ma talán meglepően hangzik, de az 1932-es lengyel

¹⁴ A törvényjavaslat indoklása szerint a *„természet elleni fajtalanság közvetlen jogi tárgya pedig a szexuális kapcsolatok természetellenes folytatásáról a nemi élet szabadságára és a közérkölciségre háruló kár elhárításához fűződő érdek”* (OGyI 1961:267).

¹⁵ Egyik nyugalmazott rendőr interjúalanyunk számolt be ilyen eljárásokról a szerzők által 2015. szeptember 29-én készített interjúban.

¹⁶ Lásd: 1878. V. törvény 236. § *„Azon férfi, a ki életkorának tizennegyedik évét be nem töltött tisztességes leánynyal nemileg közösül: a megfertőztetés büntetettét követi el, és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő”.*

büntetőtörvény volt az első a huszadik század folyamán Európában, mely dekriminalizálta a homoszexualitást (Szulc 2011).¹⁷ Fontos még megemlíteni a Szovjetuniót, ahol a 20. század első harmadában az első szovjet-orosz büntetőtörvény 1922-ben eltörölte a cári Oroszország korábbi szodómiatörvényeit – sőt már a forradalom utáni első, 1918. januári büntetőtörvény-javaslatban sem szerepeltek a régi szodómiatörvények, és a beleegyezési korhatárt is 14 éves korban szabták meg (Healey 2001, 2002). A szovjet-orosz szexuális forradalmi időszaknak – és benne a kölcsönös beleegyezéssel folytatott azonos nemű kapcsolatok átmeneti legalizálásának – Sztálin hatalomra kerülése vetett véget: az 1934-es szovjet büntetőtörvény ugyanis újra büntethetővé tette a felnőttek között kölcsönös beleegyezéssel zajló homoszexuális gyakorlatokat, s ezek újbóli dekriminalizációjára 1993-ig várni kellett. Ehhez képest visszalépésnek tekinthető, hogy 2013-ban ismét bevezettek egy homoszexualitás-ellenes átfogó szabályozást, mely immár a „nem hagyományos szexualitás propagandáját” tiltja orosz állami szinten (Stella 2015).

Csehszlovákiát, ahol a Cseh Szexológiai Intézet 1921-es prágai megnyitása óta Josef Hynie vezetésével szinte zavartalanul zajlottak szexológiai kutatások, érdemes kicsit közelebbről is szemügyre venni, mert itt szintén 1961-ben született a magyarországihoz hasonló (1962-es hatályú) dekriminalizációs döntés. A cseh szexológusok közül ebben különösen Kurt Freund szerepe vált fontossá, akit az 1950-es években lezajlott sikertelen averziós terápiás kísérletei vezettek arra a meggyőződésre, hogy a homoszexualitás gyógyszeres vagy egyéb – például elektrosokkos – terápiával sem „gyógyítható”, ezért egyre határozottabban képviselte a homoszexualitás dekriminalizációjának szükségességét (Sokolova 2014). 1960-ban össze is hívtak egy jogi-pszichiátriai szemináriumot, ahol szexológusok, jogászok és rendőrök részvételével egy olyan javaslatot fogalmaztak meg a homoszexuális cselekmények korábbi tiltásának szükségtelenségéről, ami a csehszlovák büntetőtörvény 1961-es megújításához vezetett.

MAGYARORSZÁGI DEKRIMINALIZÁCIÓS ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

A magyarországi dekriminalizáció részletei közül régóta ismertek voltak a törvényjavaslat hivatalos magyarázatában szereplő (feljebb már idézett) medikalizáló érvek, melyeket a szexualitással kapcsolatba kerülő orvosok évtizedeken át hangoztattak (lásd pl. Linczényi et al. 1977). Tudomásunk szerint azonban korábban teljesen ismeretlen volt az a tény, hogy a magyarországi dekriminalizációs döntést megelőzte az Egészségügyi Tudományos Tanács által összehívott ideggyógyász szakbizottság szakvéleményének kialakítása.

Az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) – az 1868-ban alapított Országos Közegészségügyi Tanács és az 1945-ben alapított Egészségügyi Tanács jogutódjaként – 1951-ben kezdett el működni az 1950 végén létrehozott Egészségügyi Minisztérium szervezetén belül (Sótonyi 2010): feladatai között szerepelt, hogy „az egészségügyi miniszter felhívására, vagy saját kezdeményezéséből javaslatot tesz többek között az elméleti és gyakorlati orvostudományi munka irányítására ... állást foglal az új gyógyító eljárások, új diagnosztikai módszerek alkalmazásának kérdésében” stb.¹⁸ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött ETT anyagok között 2015-ben találtunk rá az „ETT. Ideg-elme szakbizottság” 1958. március 21-én lezajlott üléséről készült

¹⁷ Itt azért fontos azt is hangsúlyozni, hogy több európai országban már a 20. század előtt megtörtént a homoszexualitás dekriminalizációja: például Franciaországban (1791), Hollandiában (1811), Belgiumban (1843) és Olaszországban (1890).

¹⁸ Forrás: 193/1951. (XI.01.) sz. Minisztertanácsi Rendelet.

jegyzőkönyvre (MNL OL 1958b); az ezen az ülésen megtárgyalt, Csorba Antal által jegyzett „A homoszexualitás néhány orvosi és büntetőjogi problémájáról” szóló előterjesztésre (MNL OL 1958c); valamint az Alföldi Zoltán, az ETT titkára által „Rostás elvtársnak” – azaz: Rostás Istvánnak, a Magyar Szocialista Munkáspárt Szervezési Osztálya helyettes vezetőjének – küldött feljegyzésre (MNL OL 1958c). E dokumentumokat a foucault-i tudásarcheológiai megközelítést (Foucault 2001) alkalmazva a későbbi társadalmi-jogi diskurzusok egyik fontos forrásaként kezeljük, melyek áttekintésével az 1961-es dekriminalizációhoz vezető érvek és ellenérvek részleteinek feltárásához járulhatunk hozzá.

A Nyíró Gyula – a mindössze húsz fős ETT egyik tagja – által elnökölt ülésen összesen hat pszichiáter orvos vett részt: Nyírón kívül Csorba Antal, a referens, Fodor Sándor, Gimes Miklósné,¹⁹ Juhász Pál és Fodor Pál (négy másik bizottsági tag – Angyal Lajos, Huszák István, Rakonitz Jenő és Zoltán László – nem volt jelen). Az ülés első napirendi pontja foglalkozott a „homoszexualitásról szóló törvényszakaszok módosítására” (MNL OL 1958b:1)²⁰ vonatkozó javaslattal. Az első napirendi pont keretében először Csorba Antal, orvos ezredes, a Magyar Ideg- és Elmeorvosok Társasága főtitkára,²¹ tartotta meg a homoszexualitás néhány orvosi és büntetőjogi problémájával foglalkozó referátumát.

A viszonylag hosszú – hét és fél oldalas – szöveg tematikailag nyolc fő részre tagolódott. Szerepelt benne a homoszexualitás meghatározása; szakirodalmi áttekintés a veleszületett és szerzett homoszexualitásról; előfordulási gyakorisági becslések; modernkori európai büntetőjogi gyakorlatok áttekintése; a büntethetőség eltörlését célzó abolicionista érvek részletes ismertetése; a büntethetőség fenntartása mellett felhozható érvek ismertetése; a büntethetőségi érvekkel szembeni ellenvetések; végül a szerző büntethetőséggel szembeni állásfoglalása zárta a sort – kiegészítve a hatályos törvény módosítására vonatkozó konkrét szövegjavaslatokkal. Az előterjesztés összességében azt a – társadalmi homofóbiát tükröző és legitimáló – meggyőződést tükrözi, hogy a homoszexuális cselekményeket nem a társadalmi elfogadás jegyében kell(ene) dekriminalizálni, hanem mert a társadalom „egészséges” heteronormativitásából adódó „természetes” averzió önmagában is elég büntetés az érintetteknek (lásd az I. táblázatban összefoglalt érveket a kriminalizáció fenntartása ellen).

A szerző által használt széleskörű definíció – lásd: a homoszexualitás „*a nemi ösztön azonos nemre irányultságát jelenti*” (MNL OL1958a:1) – nem korlátozódott csupán a megvalósult szexuális kapcsolatokra, de ideértődtek többek között a „*sexualis álomtartalmak, a gyengédség érzülete, a sexualis vonzalom, a szerelem complexusa*” (MNL OL 1958a:1). Emellett a szerző – némileg empatikus módon – hangsúlyozta, hogy semmivel sem könnyebb a homoszexuális egyén számára heteroszexuális kapcsolatba lépni, mint fordítva – ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy a homoszexuális kapcsolatok történetében gyakran szerepelnek súlyos hangulati ingadozások, depresszív reakciók, öngyilkossági kísérletek és erőszakos cselekmények, ám ebben „*a tiltottság is szerepet játszhat, amely állandó psychés feszültséget tart fenn*” (MNL OL 1958a:1). Fontos mozzanat, hogy a

19 Kéziratunk egyik anonim bírálója hívta fel a figyelmünket arra a „morbid egybeesésre”, hogy az idegbizottsági üléssel egy időben zajlik a Nagy Imre per, melynek harmadrendű vádlottja Gimes Miklós, az Idegbizottságban részt vevő Gimesné Hajdu Lilly fia, akit aztán 1958 júniusában ki is végeznek.

20 Az ülésről szóló leírás idézetei a korábban jelzett levéltári dokumentumokból származnak.

21 Csorba Antalról írt nekrológiában Juhász Pál megjegyzi, hogy a „*pszichiátria területén kutatómunkát nem végzett*” (1979:483) ugyan, de több évtizedes mindennapi klinikai munkássága során felhalmozott gazdag ismeretanyaggal rendelkezik, és a szakirodalmi adatok alapján írt tanulmányokat a „*neurózis, a suicidium, a viselkedési rendellenességek témaköréből*”.

szerző elkülönítette a homoszexualitástól a biszexualitást, a „szexualitás kétirányúságát”, amikor a „*megtartott heterosexuális érdeklődés mellett*” mutatkozhat meg esetenként homoszexuális beállítottság, melyet jellemzően bizonyos – például alkoholos – behatások hoznak felszínre (MNL OL 1958a:1).

A szakirodalmi áttekintés, mely hangsúlyosan kitért a homoszexualitás veleszületett és szerzett formáinak megkülönböztetésére, többek között Alfred Binet és Konrad Lorenz megközelítéseire hivatkozott: annak a feltételezésnek a kapcsán, hogy „*az ösztönélet kezdeti szakaszában a tárgylebélyegzésnek fontos szerepe lehet az ember sexualis fejlődésében is. Gyakran találunk olyan emlékezeti anyagot, amely az első élmények döntő befolyására utal*” (MNL OL 1958a:2). A homoszexualitás biológiai-genetikai meghatározottsága, illetve örökölhetősége kapcsán a Turner-szindrómát hozta példaként, ahol „*nőies külső genitáliák mellett férfi chromosoma-garnitúra lehetséges anélkül, hogy a személy psychosexualisan férfinak érezné magát: nőnek érzi magát, ami-nek nevelték, tehát a psychosexualitást ugyilatszik nem dönti el a nemi chromosoma*” (MNL OL 1958a:2).

A homoszexualitás elterjedtségét vizsgálva megállapította, hogy a „*rendőri nyilvántartások csupán kisebb hányadát adják a valódi gyakoriságnak*” és pontos statisztikai adatok előállítása „*persze az anomália eltitkolása miatt sem lehetséges*” (MNL OL 1958a:3). E részben mégis szerepelnek Hirschfeld és Kinsey 2 és 50% közötti becslései. A szerző itt azzal érvelt, hogy az előfordulási gyakorisági adatokra (ha lennének/lehetnének ilyenek) két fő okból lenne érdemes odafigyelni: egyrészt „*minél elterjedtebb az anomália, annál inkább kíváncsok a poenalisatio visszaszorítása*” (MNL OL 1958a:3); másrészt ha rendelkezésre állnának megbízható statisztikák, akkor a homoszexuális cselekményeket büntető és nem büntető országok adatainak összehasonlításával elvileg mérhetővé válna, hogy célravezető-e bármilyen büntetés alkalmazása.

A modernkori európai büntetőjogi gyakorlatok áttekintésével foglalkozó rész – elkerülendő példaként is értelmezhető módon – kitért arra, hogy a „*hitleri Németországban súlyos büntetésekkel üldözték, különösebb eredmény nélkül*”, ugyanakkor a Szovjetunió kapcsán hangsúlyosan szerepelt, hogy „*az 1927. szovjet Btk. nem büntette*”, míg elég lett volna csak a mondat második felét közölni, hogy „*későbbi módosítás szerint büntetendő cselekmény*” (MNL OL 1958a:4). Majd kiemelte, hogy Európa más részeihez hasonlóan a népi demokráciákban sincs egységes büntetőjogi álláspont a homoszexuális cselekmények büntethetőségére vonatkozóan (itt egyébként tévesen utalt arra, hogy a jugoszláv Btk. nem bünteti a homoszexuális cselekményeket). Emellett tájékoztatott arról is, hogy „*az osztrák Btk. az egyetlen, amely a női homoszexualitást is elismeri és bünteti*” (MNL OL 1958a:3).

A referátum ezután kitért az abolicionista irányzat képviselőire: köztük kiemelten is a német Karl Heinrich Ulrichsra, aki jogászként jogi eszközökkel küzdött a homoszexualitás kriminalizációja ellen már az 1860-as években, és az elsők között vállalta föl nyilvánosan saját homoszexualitását; majd utalt arra, hogy azóta is „*számtalan cikk, beadvány, javaslat született homosexualis személyek tollából, melyek mindegyike a büntetés eltörlését követelte. Ez a jelenség a mai napig tart, egy ilyen szellemű beadvány adott alkalmat a jelen sorok összeállítására is*” (MNL OL 1958a:4). E szövegrész világosan utal arra, hogy a homoszexualitás általános büntethetőségének 1958-as ETT-beli napirendre kerülése egy érintettől származó egyéni beadvány következménye lehetett, mely legtöbbünk számára valószínűleg elég váratlan fordulat.

Ezek után az előterjesztés tíz pontba rendezve részletesen ismertette az abolicionisták által hangoztatott

érveket. Ezt követően szintén tíz pontban sorolta fel a büntethetőség mellett felhozható érveket, majd részletes ellenvetéseket tett ez utóbbi érvekkel szemben. Az 1. táblázatban összefésülve közöljük a referátum különböző részeiben felvetett érveket és ellenérveket.

1. táblázat. Érvék és ellenérvek a homoszexuális cselekmények büntethetőségének eltörlése mellett

A) A büntethetőség eltörlése mellett (abolicionista) érvek	B) A büntethetőség fenntartása melletti érvek	C) A büntethetőség fenntartása elleni érvek
1. Biológiai jelenségek törvény általi üldözése nem logikus...	DE a „büntetés szükséges a nemi élet tisztaságának védelmére” (MNL OL 1958a:5).	UGYANAKKOR a „társadalom nemi életének tisztasága nem szenved kárt, ha nem büntetik. A társadalom egészséges heteroszexuális beállítottsága természetes aversioval viseltetik e rendellenességgel szemben, nem látszik szükségesnek ezt külön büntetéssel támogatni. Ilyen példa ellenérzést, undort kelt, nem csábít utánpótlásra, s ha nincs nyilvánosság, társadalmi veszélyességről nem lehet szó” (MNL OL 1958a:6).
2. A cselekmény elkövetése objektíven nem bizonyítható...	DE büntetendő, „mert a fiatalságot megronthatja, szexuális fejlődésüket rendellenes irányba terelheti” (MNL OL 1958a:5).	UGYANAKKOR a „fiatalság védelméről a büntetőjog más paragrafusai gondoskodnak heteroszexuális vonatkozásban. Ezek kiegészíthetők homoszexuális vonatkozásban is” (MNL OL 1958a:6).
3. A cselekmény, melynek nincs sértettje, „sem az egyéni jogokat, sem a társadalom érdekét nem veszélyeztet; nincs szociális kár, ha felnőttek kölcsönös beleegyezéssel, nem nyilvánosan folytatják” (MNL 1958a:5)...	DE a „családi életet tönkreteszi” (MNL OL 1958a:5).	UGYANAKKOR a „családi élet számára a büntetés nem jelent védelmet. Rendes heteroszexuális családi életet az un. 'veleszületett' homoszexuálisok nem képesek folytatni. Ez biszexualitás eseteiben figyelhető meg. Ilyenkor a házasságon kívüli nemi kapcsolatok büntetéssel sújtása nem logikus, hiszen az extramatrimonialis heteroszexuális kapcsolat sem büntetendő cselekmény” (MNL OL 1958a:6).
4. A vádlottnak nincs büntudata, magatartását természetesnek érzi, csak a „heteroszex[uálisok] számára visszataszító a cselekmény[e]” (MNL OL 1958a:5)...	DE a „népszaporodást gátolja” (MNL OL 1958a:5).	UGYANAKKOR a „népszaporodás védelmének érdeke nem indokolhatja a büntetést, mert ez esetben a terhességi preventíót is büntetni kellene” (MNL OL 1958c:2).
5. A büntetésnek nincs elriasztó hatása: „Javító, nevelő hatása sincs, mert egyrészt a biológiai mélyen gyökerező rendellenességre hatásosan, másrészt a börtön ismeretes módon inkább elősegíti a hajlamot a hosszú ideig tartó azonos nemű környezet megvalósításával” (MNL OL 1958a:5)...	DE legalább a büntetés időtartama alatt kezelhető lenne.	UGYANAKKOR sem „a börtön, sem a börtönkórház nem lehet alkalmas a homoszexuális rendellenesség kezelésére. ... Nem beszélve arról, hogy ez a rendellenesség csak igen ritka esetekben kezelhető eredményel /biszexualis személyeknél, akik maguk is óhajtják a homoszexuális tendenciáktól való megszabadulást” (MNL OL 1958a:6).

6. A büntetethez való jog zavarása alapul szolgálhat...	DE a „zavarást nem küszöbölne ki a büntetlenség, a közmegegyezés miatt továbbra is fennmaradna” (MNL OL 1958a:6).	UGYANAKKOR ha „a zavarást nem küszöbölne ki a büntetlenség, mindenestre lényegesen csökkentené” (MNL OL 1958a:7).
7. „A népszaporodás védelmének érdeke nem indokolhatja a büntetést, mert ez esetben a terhességi preventívot is büntetni kellene” (MNL OL 1958a:5)...	DE ha „elismerjük a létjogosultságát, következésképpen a homoszexuális házasságot is meg kellene engedni” (MNL OL 1958a:5).	UGYANAKKOR homoszexuális szexuális házasságkötése „mint olyan cselekmény, amely a közfigyelmet magára vonja s amely a házasság intézményének célirányuló lényegi sajátosságát nélkülözi, természetesen nem kívánatos, s engedélyezésének szükségessége nem következik a büntetlenség tényéből” (MNL OL 1958a:6).
8. Az előfordulásának relatív gyakorisága is a büntetés korlátozása mellett szól...	DE „a közvélemény kívánja a büntetést” (MNL OL 1958a:6).	UGYANAKKOR a „felvilágosult és művelt közvélemény nem követeli a büntetést. Enélkül is elég tragikus a helyzetük, hiszen még ha nem is büntetné a törvény az ösztön anomáliát - mivel a közízlést sérti, továbbra is, takargatniuk kell a társadalom előtt, utódoktól megfosztja őket, stb.” (MNL OL 1958a:7).
9. Nem következtetés, hogy kizárólag a férfiakat büntetik, hiszen a nőknél is ugyanúgy előfordul...	DE a „büntetlenség annyi mint megengedettség, ami elburjánzáshoz vezethet” (MNL OL 1958a:6).	UGYANAKKOR az „elburjánzás veszélyének kérdése exakt módon statisztikailag volna tisztázható, sajnos összehasonlítható adatok nem állnak rendelkezésre. Ezek hiányában annyit lehet mondani, hogy felnőtt korban a szexuális érdeklődés iránya már véglegesen rögzült, s a normál beállítottságúakra nem vonzó, hanem visszatartó módon hatnak a homoszexuális vonatkozások, tehát a psziché fertőzés veszélye elhanyagolhatónak látszik” (MNL OL 1958a:7).
10. „Minden felnőtt egyén joga nemi szükségletének kielégítése, amit a rendellenes mód sem tesz bűncselekménnyé, ha az az egyéni és közösségi érdekeket nem sérti” (MNL OL 1958a:5)...	DE a „büntetés korlátozza a cselekmény gyakoriságát, ha nem is tudja megszüntetni a beállítottságot” (MNL OL 1958a:6).	UGYANAKKOR „a feljelentéstől, kitűzéstől, büntetéstől való rettegés és a fokozott ösztönkésztetések közötti harc szinte törvényszerűen az idegrendszer kimerüléséhez, neurosisához vezet. A büntetéstől való félelem sem képes rendszerint visszatartani őket szexuális kielégülésük keresésétől, úgy érzik, hogy a törvény nem foszthatja meg őket szexualitásuktól. A büntetésnek a cselekmények gyakoriságát korlátozó hatása igen kétséges” (MNL OL 1958a:7).

A táblázatot áttekintve érzékelhető, hogy a referátum szövegében túlsúlyba kerültek a homoszexuális cselekmények büntethetősége ellenében felhozható argumentumok. Ezek többsége azonban társadalmi és nem orvosi jellegű: feltűntek ugyan hivatkozások a „pszichés fertőzés” veszélyeinek elhanyagolhatóságára és a büntetéstől, illetve kitudódástól való neurotikus rettegés nem elhanyagolható veszélyére, a legtöbb felhozott érv azonban társadalmi intézmények és gyakorlatok – házasság, család, ifjúságvédelem, erkölcs, közízlés, zsarolás elkerülése – köré épült. Így az sem meglepő, hogy az előterjesztés végkövetkeztetése szerint *„a büntethetőséggel szembeni állásfoglalás látszik helyesebbnek és igazságosabbnak”* (MNL OL 1958a:7). Mindezek alapján a szerző a hatályos törvényszöveg átalakítására két javaslatot tett: az első szerint az azonos nemű személyek – tehát mind a férfiak, mind a nők – egymás közötti fajtalankodása akkor lenne csak büntetendő, ha erőszakosan vagy közbotrányt okozó módon, illetve ha 18 éven aluli személlyel történik. A másik verzió megtartotta volna a zoofília büntethetőségét, viszont egységesen 16 éves beleegyezési korhatárt vezetett volna be mind a hetero-, mind a homoszexuális kapcsolatokban – *„ami a heterosexuális megfertőztetés szempontjából sem lenne hátrányos”* (MNL OL 1958a:7). Végül a szerző a referátumot a kedvezőtlen terápiás tapasztalatokra való hivatkozással a kényszerkezelések lehetőségének teljes elvetésével zárta.

Csorba Antal előterjesztését az „idegbizottság” 1958. március 21-i ülésen rövid vita követte, melynek szövegét a Mellékletben közöljük. E vita során Juhász Pál vetette fel először, hogy az előterjesztésnél szigorúbban járna el és a védett korhatárt 20 évre emelné fel, szintén ő utalt arra, hogy tudomása szerint csak a budapesti rendőrség 80.000 homoszexuálist tart nyilván. Nyíró Gyula elnök „homoszexualitásból kigyógyult” esetekre hivatkozva kifejtette, hogy sem gyógyíthatatlannak, sem veleszületettnek nem tartja a homoszexualitást,²² s ennek megfelelően Fodor Sándor arra vonatkozó felvetését, hogy Csorba Antal referátumát az *Ideggyógyászati Szemlé*ben kéne közölni, azzal utasította vissza, hogy talán nem lenne tanácsos e kérdés tárgyalásának túl nagy nyilvánosságot adni. A rövid vita a Csorba előterjesztésében szereplő szövegváltozatokra épülő törvénymódosítási javaslattal zárult, aminek elemei aztán be is épültek az 1961-es büntetőtörvény vonatkozó részeibe.

1958. július 11-én már csak ezt a módosítási javaslatot küldte tovább Alföldy Zoltán, az ETT titkára Rostás Istvánnak (az I. táblázat B és C oszlopaiban közölt érvekkel és ellenérvekkel együtt), aki vélhetően a pártvezetés felé tolmácsolta az ideggyógyász szakértők véleményét e kérdéskörrel kapcsolatban. Az „idegbizottságban” megvitatott érvek némileg átalakított formában legközelebb 1961. december 16-án kerültek elő: az új büntetőtörvény-javaslat országgyűlési tárgyalása során. Az 1958 tavasza és 1961 tele között eltelt több mint három és fél év során pedig vélhetően tovább zajlottak a törvényalkotási és-módosítási munkálatok.

22 A Szabó József és Nyíró Gyula által 1925-ben publikált *Elmekörtan* tankönyvben még az szerepelt, hogy *„a perversiók nem magukban, hanem a büntetéstől, a nyilvános leleplezéstől, a zsarolástól való félelem, a fejlettebb ethikai érzelmekkel való konfliktusok következtében okozhatnak komplexusokat és ezáltal neurosisokat”* (1925:141).

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban a homoszexuális cselekmények 1961-es magyarországi dekriminalizációjának hátterét vizsgáltuk meg társadalomtörténeti kutatásaink során fellelt, korábban ismeretlen levéltári források fényében. Vizsgálataink rávilágítottak, hogy a homoszexualitás biológiai meghatározottságát hangsúlyozó betegségmodell megjelent azoknak a magyarországi pszichiáter-szakértőknek az érvrendszerében is, akiket az ETT „idegbizottsága” keretében a homoszexualitás büntethetőségének fenntarthatóságáról kellett véleményt formálniuk. A tény, hogy a büntethetőség kérdéséről egy pszichiáter-orvoscsoporthoz fordultak, maga is a homoszexualitás medikalizációjának működését mutatja. Ugyanakkor a medikalizáció révén sikerült elérni a homoszexualitás általános büntethetőségének megszüntetését. A Csorba Antal által gondosan előkészített és az idegbizottság által később megtárgyalt előterjesztésben ugyanis a büntethetőség fenntartása elleni – elsősorban társadalmi és nem orvosi jellegű – érvek kerültek túlsúlyba: a referátumban a homoszexualitás részben veleszületett, részben szerzett „anomáliaként” jelent meg, aminek a társadalmi kezelésére nem a börtönbüntetés a leghatékonyabb megoldás.

Az általunk fellelt és e tanulmányban bemutatott források ugyan sok eddig ismeretlen információt közölnek, azonban ezek fényében sem vonható le olyan következtetés, miszerint az 1958-as idegbizottsági döntés, illetve az 1961-es büntetőtörvény-módosítás valamiféle határozott enyhülést jelzett volna a homoszexualitás társadalmi megítélésében Magyarországon. Ahogy erről számos rendszerváltás előtti média- és kulturális reprezentáció is árulkodik (lásd pl. Murai–Tóth 2011, Takács 2015), illetve például a Takács Mária által rendezett *Eltitkolt évek* és *Meleg férfiak, hideg diktatúrák* című dokumentumfilmek²³ szereplői is beszámolnak, a legtöbb érintett az 1961-es dekriminalizáció után is folytatta korábbi rejtőzködő életét, mivel továbbra is nehézséget jelentett számukra homoszexualitásuk felvállalása, a melegként vagy lesbikusként való pártalálás, illetve mindennapi élet.

Ugyanakkor kutatásunk egyik fontos eredménye, hogy a referátum szövegéből arra következtethetünk, hogy a homoszexualitás általános büntethetőségének 1958-as ETT-beli napirendre kerülése egy érintettől származó egyéni beadvány következménye lehetett. Sajnos egyelőre nem került elő egyetlen olyan levéltári vagy más információforrás, ami alapján további részleteket tudnánk kideríteni e beadványról, illetve az ETT ügymenetének konkrét előzményeiről. Ám az itt bemutatott dokumentumok alapján is megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy Magyarországon a homoszexuális cselekmények 1961-es általános dekriminalizációjának folyamatát egy elszánt – valószínűsíthetően homoszexuális férfi – abolicionista aktivitása hozta működésbe. Ez pedig mindenképpen egyedülálló eredménynek tekinthető az 1960-as évekbeli államszocialista táborban – s talán azon túl is.

²³ *Eltitkolt évek* (2009; <http://www.uk.eltitkoltevek.hu>); *Meleg férfiak, hideg diktatúrák* (2015; <http://www.online-film.tv/meleg-ferfiak-hideg-diktaturak-online-2015/>). Mindkét dokumentumfilm alapján azonos című interjúkötetek is készültek.

HIVATKOZÁSOK

- Angyal P. (1937) *A szemérem elleni bűntettek és vétségek*. Budapest: Attila Nyomda Részvénytársaság.
- Borgos A. (2013) *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Budapest: Noran.
- Edvi Illés K. (1909) *A magyar büntető törvénykönyv magyarázata. II.* Budapest: Révai testvérek.
- Eördögh A. (1894) A büntető törvény 241. §-áról. *Ügyvédek lapja*, 38:4–6.
- Foucault, M. (2000 [1963]) *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*. Budapest: Corvina. Ford. Romhányi Török Gábor.
- Foucault, M. (2001 [1969]) *A tudás archeológiája*. Budapest: Atlantisz. Fordította Perczel Tibor.
- Healey, D. (2001) *Homosexual Desire in Revolutionary Russia. The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. Chicago: The University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226922546.001.0001>
- Healey, D. (2002) Homosexual Existence and Existing Socialism: New Light on the Repression of Male Homosexuality in Stalin's Russia. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 8(3):349–378. <http://dx.doi.org/10.1215/10642684-8-3-349>
- Juhász P. (1979) Csorba Antal emlékére. *Ideggyógyászati Szemle*, 32:481–486.
- Kirchknopf, J. (2015) “§ 129 I b) Fornication against nature, this is with persons of the same-sex”: The practices of criminal prosecution of male and female homosexuality in Austria in the course of the 20th century. Előadás a “Sex and Sexuality in East-Central Europe, Past and Present” konferencián – Central European University, Budapest, 2016. október 16–17.
- Linczényi A. – Radnai B. – Vikár Gy. (1977) *A szexuális élet zavarai*. Budapest: Medicina.
- Magyar Törvénytár (1896) *1877–1878. évi Törvények*. Budapest: Franklin Társulat.
- Murai A. – Tóth E. Zs. (2011) Női szerelmek a filmvásznon a rendszerváltás előtt és után. In Takács J. (szerk.) *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan. 69–79.
- Pauler T. (1870) *Büntető jogtan. II. kötet: Anyagi büntető jog különös része. Alaki jog*. Pest: Kiadja Pfeifer Ferdinánd.
- Reich P. K. (1905) A természet elleni fajtalanság büntethetőségéről. *A jog*, 24(12):89–91.
- Sokolova, V. (2014) State approaches to homosexuality and non-heterosexual lives in Czechoslovakia during state-socialism. In: Havelková, H. – Oates-Indruchová, L. (szerk.) *The Politics of Gender Culture under State Socialism: An Expropriated Voice*. London: Routledge. 82–109. <http://dx.doi.org/10.4324/9781315819174>
- Sótonyi P. (2010) Az Egészségügyi Tudományos Tanács története (1863–2009). *Egészségtudomány*, 54(3):17–26.
- Stella, F. (2015) *Lesbian Lives in Soviet and post-Soviet Russia. Post/Socialism and Gendered Sexualities*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Szabó J. – Nyíró Gy. (1925) *Elmekörtan*. Szeged: Lázár Lajos könyvkereskedő kiadása.
- Szasz, T. (2002 [1961]) *Az elmebetegség mítosza*. Fordította: Kádár András. Budapest: Akadémiai.
- Szasz, T. (2010 [1965]) A homoszexualitás jogi és morális aspektusai. *Thalassa*, 21(4): 125–133. Fordította: Zepernovszky Kornél. http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/%2821%292010_4.html
- Szulc, L. (2011) Queer in Poland: Under Construction. In Duggan, L. – Gillett, R. (szerk.) *Queer in Europe: Contemporary Case Studies*. Farnham: Ashgate. 159–172.
- Takács J. (2004) *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest: Új Mandátum.
- Takács J. (2008) Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága. *Holmi*, 20(12):1613–1626. <http://www.holmi.org/2008/12/takacs-judit-kertbeny-karoly-es-a-maganelet-szabadsaga>
- Takács J. (2015) Disciplining gender and (homo)sexuality in state socialist Hungary in the 1970s. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 22(1):161–175. <http://dx.doi.org/10.1080/13507486.2014.983426>

LEVÉLTÁRI ÉS KÖNYVTÁRI FORRÁSOK

- MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár) (1958a) A homoszexualitás néhány orvosi és büntető jogi problémájáról (Csorba Antal aláírásával) MNL XIX-C-8 ETT iratok
- MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár) (1958b) Jegyzőkönyv (Nyíró Gyula aláírásával) MNL XIX-C-8 ETT iratok
- MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár) (1958c) Feljegyzés Rostás elvtársnak (Alföldy Zoltán aláírásával) MNL XIX-C-8 ETT iratok
- OGYI (Országgyűlési irományok) (1961) – Az Országgyűlés 1961. december 15-i ülése
- Országgyűlési Könyvtár. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1958_01/

MELLÉKLET

Jegyzőkönyv²⁴

Felvéve az ETT. Ideg-elme szakbizottságának 1958. március 21-én, pénteken 11 órakor, Nyirő prof. tanári szobájában tartott üléséről:

Megjelentek: Nyirő Gyula prof. elnök, Csorba Antal /referens/vendég, Fodor Sándor, Gimes Miklósné, Juhász Pál, Fodor Pál. Kimentették magukat: Angyal Lajos, Huszák István, Rakonitz Jenő és Zoltán László bizottsági tagok.

[...]

1. napirendi pont: Javaslat a homoszexualitásról szóló törvényszakaszok módosítására.

Csorba Antal: orvos alezredes megtartja referátumát és előterjeszti 2 változatu javaslatát. /Írásban mellékelve/

Elnök: megköszöni az alapos, kitünően felépített előterjesztést, a vitát megindítja felette.

Juhász: tudomása szerint csak a budapesti rendőrség 80.000 homos.-t tart nyilván.

Gimesné: Egyetért Csorba elgondolásával. Lényegesnek tartja az elvi büntethetőség elleni érvek sorában azt a körülményt, hogy maga a büntethetőség tudata crimen nélkül is súlyos neurózist válthat ki. Ismerteti egy 35 éves mérnök ilyen vonatkozásu esetét, akinél manifeszt homos. ténykedés nem fordult elő. Egy másik depressziós betegnél manifeszt volt az aberráció, az illető állandó szorongásokban szenvedett. Csak az erőszakos cselekményekre, a fiatakoruak csábítására és a botrányos esetekre korlátozná a büntethetőséget.

Juhász: Szintén csak ezekre az esetekre korlátozná a büntethetőséget. A homoszexualitást nem tartja veleszületettnek, szerinte a társadalmi körülmények alakítják ki. A védett korhatárt 20 évre emelné fel, mert ekkorra alakulnak ki a heterosexuális kapcsolatok, a személyiség is általában erre az időpontra fejlődik ki.

Elnök: 3 észlelt gyógyult eset alapján nem tartja gyógyíthatatlannak a homos.-t, veleszületettnek sem.

Fodor Sándor: javasolja a referátum közlését az Ideggyógyászati Szemlében. Egyébként egyetért a törvénymódosító javaslattal olyan értelemben, hogy a 2 sz. változat legyen érvényes.

Elnök: maga is szívesen venné a közlést, de nem tudja, tanácsos-e a kérdésnek ilyen nagy nyilvánosságot adni. Azt tartaná helyesnek, hogy a törvénykönyv módosítása alkalmával az ETT. Igazságügyi Bizottságban és a kijelölt szakértők közbenjöttével vitassa meg és tárgyalja meg a javaslatokat.

Fodor Pál: több, a referátumban nem említett részletre vonatkozóan tesz fel kérdéseket.

Fodor Sándor: az ifjúság védelmének szempontja a legfontosabb. Ismerteti az I.M.: átiratát, amelyben a homos.-nak a börtönökben észlelhető elszaporodásáról van szó. A jelenségnek szituatív és muló jellege miatt az ideg-elmebizottság nem tárgyalta ezt a részkérdést.

Elnök: az előterjesztett két módosító változatnak az egyetértése kívánatos. A csábításról külön intézkedik a 340.§

Csorba: a cselekmény elkövetője ellen szigorubb büntetést tart indokoltnak. Saját javaslatát módosítani kívánja

24 Az ülés 1. napirendi pontjához kapcsolódó jegyzőkönyv szövegét az eredeti írásmódnak megfelelően közöljük.

ugy, hogy ne csak férfiak, hanem azonosneműek közötti kapcsolatról szóljon.

Gimesné: a védett korhatár 20 évben történő megállapítását tulzottnak véli. Kivált nőknél a nemi érettséget a pubertás végére befejezettnek tartja.

Elnök: a maga részéről védelmi célból egyetért a 20. életévnek korhatárként való megállapításával.

Gimesné: csak a férfiakra vonatkozólag fogadja el a 20. évet, nőkre nem.

Csorba: ismerteti elgondolását az előterjesztett két változat egyesítésére. Az egyesített javaslat alapján viszont a 16 éves korhatár nem emelhető fel.

Elnök: az első módosulatot fogadja el az ajánlott változtatásokkal. A publikálás a javaslatokkal együtt megtörténhet preventív célból.

Juhász: az Ideggyógyászati Szemlében erre papírszüke miatt nincs mód. A lényegesen nagyobb publicitás miatt a Népegészségügy-ben való közlést ajánlja.

Határozat: elfogadva a következő szövegű törvénymódosítási javaslat:

„BHÖ 337. pont szövege a következő módon volna módosítandó: Azonos nemű személlyel véghezvitt fajtalanság büntetendő cselekmény ha a/ közbotrányt okozó módon történik, b/ ha 20 éven aluli személlyel követik el. Az a/ alpont esetében a cselekmény a jelenleg érvényben lévő 337. pont szerint 1 évig terjedhető börtönbüntetéssel, a b/ alpont esetében pedig a BHÖ 330. pont szerint 1-5 évig terjedhető börtönnel volna a cselekmény büntetendő.”

Megjegyzés: Erőszak, ill. fenyegetés esetére külön kitérni nem kell, mivel ezt a 338. pont külön szabályozza.

[...]

[aláírás]

/dr. Nyirő Gyula egyetemi tanár/

a bizottság elnöke